MÂLİKÎLERİN HADESTEN TAHÂRET KONUSUNDA CUMHURA MUHALEFET ETTİĞİ BAZI GÖRÜŞLER VE GEREKÇELERİ

Abdülkadir TEKİN*
Osman ŞAHİN**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 12 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 13 Mart 2025, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2025, **Atıf:** Tekin, Abdülkadir. Şahin, Osman. "Mâlikîlerin Hadesten Tahâret Konusunda Cumhura Muhalefet Ettiği Bazı Görüşler ve Gerekçeleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025): 97-125.

DOI: 10.33415/daad.1583602

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 12 November 2024, **Accepted:** 13 March 2025, **Published:** 31 March 2025, **Cite as:** Tekin, Abdülkadir. Şahin, Osman. "E Some Opinions and Reasons Which Mâlikîs Opposed to Majority of the Fuqahâ on the Regard to Prufication From the Hadest". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/1 (March 2025): 97-125.

DOI: 10.33415/daad.1583602

❋ ❋ ❋

Öz

Bu çalışmada Mâlikîlerin hadesten taharet konusuyla ilgili üç sünni mezhep başta olmak üzere cumhur fukahadan farklı görüşte olduğu ve bu mezhebin karakteristiği haline gelen bazı temel meseleler gerekçeleri ile birlikte ele alınmıştır. Ele alınan örnekler-

* Sorumlu yazar, Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Adı, Amasya, Türkiye, a_kadirtekin@hotmail.com, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-4616-6415, Katkı oranı: %60 / Responsible Author, Associate Professor, Amasya University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Amasya, Türkiye, a_kadirtekin@hotmail.com, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-4616-6415, Contribution rate: 60%

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD, Samsun, Türkiye, osahin@omu.edu.tr, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-3895-3099, Katkı oranı: %40 / Professor, Ondokuz Mayis University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Samsun, Türkiye, osahin@omu.edu.tr, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-3895-3099, Contribution rate: 40%

de Mâlikîlerin görüşleri şöyledir: Ön ve arka yoldan devamlı idrar gelmesi, istihâze kanı gelmesi, nadiren çıkan mezi, taş, kıl kurdu, solucan vb. şeyler abdesti bozmaz. Abdest ve gusülde yıkama işlemi ancak suyun döküldüğü şeyin üzerini el ile ovalayarak (delk) gerçekleşir. Abdestte farz olan başı mesh etmenin miktarı, sarkan saçlar ve şakaklardaki tüylere varıncaya kadar başın tamamını kaplayacak şekilde olmalıdır. Temiz toprak ve türevleri üzerinde teyemmüm edilebilmesinin yanında ayrıca kar üzerinde de teyemmüm edilebilir. Abdest ve teyemmüm için su ve toprak vb. şeyler bulamayan kimse namazdan ve kazasından muaf tutulur. Yolcu ve mukim için mest üzerine meshin belli bir süresi bulunmamaktadır. Söz konusu örneklerde Mâlikîler'in hüküm istinbâtında nakil ve reyi dengeli bir şekilde kullandıkları, lafzın delalet/kapsam alanını geniş, genel ve esnek tutarak kolaylık prensibini önceledikleri, kıyas, istishab vb. delilleri kullanmak suretiyle reful haraç/zorluğun ortadan kaldırılması genel ilkesinden hareket ettikleri görülmüştür. Hadesten tahâret konusunda -sınırlı sayıda da olsa- bir takım temel fıkhî meselelerden hareketle Mâlikîlerin görüşlerinin gerekçeleri ile birlikte ortaya konulması günümüzde birtakım zorluk ve zaruret durumlarında bu kolaylaştırıcı hükümlerden faydalanılabilmesine imkân sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Cumhur, Mâlikîler, Teferrüt, Hadesten Taharet.

Some Opinions and Reasons Which Mâlikîs Opposed to Majority of the Fuqahâ on the Regard to Prufication From the Hadest

Extended Abstract

The subject of this research is to identify and analyze the original views of Imam Mâlik/Mâlikâs in opposition to the majority of the fuqaha, especially in three sects, through several selected examples regarding purification from hadath,. It aims to identify and analyze the views that direct the method of decree of this sect, albeit on a limited number of examples. It is to present the reasons. At this point, the evidence and justifications of these views are included by referring to the reliable classical sources of the Mâlikîs and other sects and works of the Ikhtilāf al-fuqahā' type.

Fiqh issues discussed in the article; "Some Things Rarely Leaving the Body Do Not Invalidate Ablution", "The Necessity of Washing During Ablution and Ghusl by Rubbing the Parts (Tedlîk)", "The Necessity of Covered Wipe During Ablution", "It is possible to Perform Tayammum on Snow", "A Person Who Can't Perform Ablution and Tayammum is Exempted from Prayer and not making up for the prayer", " No Time Limit on Mesh Upon Mest".

Accordingly, the views and justifications of both Imam Mâlik and the Mâlikîs who followed him on these five issues were determined as follows: Constant urination from the anterior and posterior tract, istihadah blood, rarely passing urine, stones, pinworms, worms, etc. Contrary to the majority of fıqh scholars, these things do not invalidate ablution. In the ablution and ghusl washing process, according to the majority of fuqahâ, washing is done by running water over the place to be washed. In contrast, according to the Mâlikîs, washing can only be done by rubbing the thing on which the water is poured with your hand. Regarding the amount of wiping the head that is obligatory during ablution, according to Hanafî and Shafî'i, it is obligatory/wajib to wipe a part of the head - even though the amounts are different - while in Hanbalî, there are two views: wiping a part of the head and, according to the preferred view, the whole head. Mâlikîs, on the other hand, think it is obligatory to wipe the entire head down to the hanging hair and the hairs on the temples. In fact, according to Imam Mâlik, if part of the head is wiped, the prayer must be repeated. Regarding the things on which tayammum can be performed, the majority of fuqahâ - with some differences - have agreed that tayammum can be performed on clean soil and its derivatives.

At the same time, Imam Mâlik and the Mâlikîs have argued that tayammum can be performed on clean soil and its derivatives and snow. Water is used for ablution; soil is used for tayammum, etc. With some disagreements among the majority of fuqahâ about the responsibility of prayer of a person who can't find the necessary things, the opinion that that person can perform the obligatory prayer without ablution has become dominant. The opinion that he will repeat the prayer in time if possible, and if he can't find the opportunity to do this, he will make up for it later, has also gained weight. Imam Mâlik's view, which is accepted in the sect, is that the person in this situation is exempt from prayer and its accident.

Regarding the duration of wiping on the socks, according to the majority of fuqahâ, the duration of wiping on the socks is accepted as one day and one night for a resident and three days and three nights for a traveler, while the view is received in the Mâlikî sect is that there is no specific duration for wiping on the socks for a traveler and a resident. When the opinions and justifications regarding the mentioned issues are examined, it is seen that Imam Mâlik and the Mâlikî jurists who agree with his views and justify them don't act purely from rationality in the matter of purity; they generally act from the generality or absoluteness of the texts, they interpret the specific texts that contradict their views with a procedural method, and they don't use prejudice and interpretation.

On the points where there is no definitive text on which they resort to language and which are open to ijtihad, they are more open to it. It has been concluded that they made decisions in this direction by taking the principles of necessity and convenience as their principles. Presenting the rulings given by the Malikis, based on several fundamental fiqh issues -albeit limited- on the subject of purification from Hades, together with their justifications, will enable us to benefit from these views in some difficult and necessary situations today.

Keywords: Islamıc Law, Majority of Fuqahâ, Those who belong to the Mâlik sect, Disagreement with the majority mujtahid, Lustration section.

Giriş

İslâm hukuku, sisteminin omurgasını oluşturan nasslar vasıtasıyla özünü değiştirmeden tüm zamanlara hitap edecek kabiliyeti haiz bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra insan ilişkilerinin çok değişken ve girift olması itibariyle hukukun her zaman ve ortama uyum sağlayacak esnekliğe sahip olması da ancak akla (içtihat) yer vermesi ile mümkün hale gelmektedir.[1] İslâm hukuk tarihi incelendiğinde içtihat faaliyetinin vahiy döneminden itibaren varlığını sürdürdüğü, müçtehitler döneminde ise nice mezhep sahibi müçtehitler yetiştiği malumdur. Öyle ki fıkhın olgunluk çağı olarak addedilen bu dönemde ictihad faaliyeti ve İslam hukukunun esnekliği/dinamizmi mezhepler (mezhep fıkhı) bünyesinde de devam etmiştir. Bunun yanı sıra ictihad faaliyetleri ulema/fukaha arasında "ehl-i hadis" ve ehl-i re'y" denilen farklı yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.

[1] Muhsin Koçak vd., *İslam Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 67.

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ve onun çizgisini devam ettiren Mâlikîler hakkındaki çağdaş araştırmaların bazısında onların ehl-i re'y bazısında da ehl-i hadis çizgisinde oldukları ileri sürülse de[2] onun ve Mâlikîlerin daha ziyade eser ağırlıklı Hicaz veya Medine ekolü çizgisine yakın durdukları[3] iddia edilmektedir.[4] Her ne kadar klasik dönem kaynaklarında İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onu re'y taraftarları içerisinde değerlenmiş[5] ve yine İmam Mâlik her ne kadar meşhur eseri *el-Muvatta*'nın bir çok yerinde re'y kelimesini ve türevlerini kullanmak suretiyle görüş beyan etmiş olsa da Şehristâni (ö. 548/1153) İmam Mâlik'i eser ehlinden saymanın daha isabetli olduğunu ifade eder.[6] İbn Haldun da Hicaz ehlinin öncüsünün İmam Mâlik olduğunu belirtir.[7] Bununla birlikte İmam Mâlik Hicaz bölgesinde yaşamasına rağmen eser ile reyi mezcetmiş, reycilik bağlamında istihsan ve maslahat yöntemlerini kullanırken zaruret, zorluğun giderilmesi ve kolaylık prensiplerini sıkça kullanması yönüyle öne çıkmış olan bir fakihtir.[8]

2 Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku 1* (Giriş ve Amme Hukuku*)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, ts.), 58. Rey ve eser taraftarları hakkında başka bir analiz için bk. Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 63-70. Ayrıca bk. Abdülkadir Tekin, "'Süfyan es-Sevrî'nin Fıkıhçılığı'", *Amasya İlahiyat Dergisi* 5 (2015), 125.

3 Ali Hafîf, *Esbâbü iḫtilâfi'l-fuḳahâ'* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1996), 262; Recep Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2017), 65.

4 Ehl-i rey ve ehl-i hadis ayrışmasının fıkhî mi itikadî mi olduğu ve bu iki kavram hakkındaki tartışmalar için bk. Abdurrahman Haçkalı, "Ehl-i Hadis- Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhî mi, İtikâdî mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 59-68; Mehmet Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (Nisan 2006), 73-106. "Ehl-i re'y"- "ehl-i hadis" geriliminin daha çok fıkhî olduğuna yönelik deliller ve daha geniş bilgi için bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, "Endülüs'te Re'y-Hadis Mücadelesi", *İslâmiyât* 7/3 (2004), 59-74; Adnan Koşum, "Akıl (Re'y)- Nakil (Eser/Hadis) Ayrışmasının Fıkhî Boyutları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 88-97. Ayrıca bk. Salim Öğüt, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/508-511; Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 63-70.

5 Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Me'ârif* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 494-498; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Tehẕîbü'l-esmâ' ve'l-luġāt* (Kahire, 1927), 1/291.

6 Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (İbn Hazm, el-Faṣl içinde-Hancî neşri), Mısır, 1899, 2/45,46.

7 Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *el-Mukaddime* nşr. Ali Abdülvâhid Vâfî (Kahire, 1951), 3/1046,1047. Bu noktada Maliki mezhebinin teşekkül dönemi ve ehl-i hadis ve ehl-i rey ile ilişkileri hakkındaki tartışmalar için bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004.) 7-10, 22-23, 28-30, 40-41, 67-68, 87-88, 96-97, 132, 151 vd.

8 Özdemir, *İmam Malik ve Metodolojisi*, 63-68; Koçak ve dğr., *İslam Hukuku*, 151.

Bu araştırmanın asıl amacı İmam Mâlik'in veya onun çizgisini devam ettiren Mâlikîlerin hadesten taharet, abdest, teyemmüm, mestler üzerine mesh ve bunlara ait hükümler bağlamında üç mezhep başta olmak üzere cumhura muhalefet ettiği/ettikleri özgün görüşlerinin tespit ve tahlil edilmesidir. Malikilerin bu konularla ilgili görüşlerinin tespit ve tahlil edilmesi sayılı örnekler üzerinden de olsa hem mezhebin fürûatına yön veren gerekçeleri daha iyi anlamaya hem de günümüz şartlarında zaruret durumlarında bu kolaylaştırıcı hükümlerden faydalanılabilmesine imkân sağlayacaktır. Konuya girmeden önce İmam Mâlik ve Mâlikî mezhebinin usûl anlayışının karakteristik özelliklerine değinmek uygun olacaktır.

1. İmam Mâlik ve Mâlikî Mezhebinin Temel Usûl Anlayışı

Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik b. Enes 93/715 yılında Medine'de doğmuş, burada yetişmiş, 179/795 yılında ise yine Medine'de vefat etmiştir.[9] Hicaz fıkhı içinde yetişen İmam Mâlik, fıkhî meleke ve metodolojisinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan re'y taraftarı olan Rebîatürre'y'in ders halkasına katılmakla birlikte esere olan bağlılığı sebebiyle, selefin görüşlerine muhalif birtakım görüşlerinden dolayı hocasının meclisini terk ettiği söylenmektedir.[10] Fıkıh ve hadis ilimleri noktasında Zührî (ö. 124/742), Nâfi' (ö. 117/735), Ebu'z-Zinâd (ö. 130/748) ve Hişam b. 'Urve'den (ö. 146/ 763) dersler almıştır.[11]

İmam Mâlik, hüküm istinbâtında -diğer müçtehit imamlarda olduğu gibi- önce Kitab'a ardından sünnete müracaat etmiştir. Hadislerin sıhhatini tespit için, koyduğu şartlar arasında ravilerin ahlaki durumlarının yanı sıra onların hadis ve rivâyet bilgilerini de göz önünde bulundurmuştur. Âhad yolla gelen rivâyetleri delil olarak kullanmış, fakat kıyası ve Medine tatbikatını (örfünü) haber-i vahide tercih etmiştir. Ona göre bir kişi naklettiği bir haberde yanılabilir, fakat Hz. Peygamber'le birlikte yaşayan ashabın hakimiyetinde şekillenen bir topluluğun örf, âdet ve teamüllerdeki uygulaması daha az hata ihtimali taşımaktadır.[12] İmam Mâlik sahabe

[9] Şemsseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, *Tezhîbu Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Mecdi Seyyid Emin, Abbas Guneym (Kahire: 2003, ts.), 8/355; Muhammed Ebu Zehrâ, *Mâlik: Hayatuhu ve 'asruhu-ârâuhû ve fıkhuhû* (Beyrut: Daru'l Fikri'l Arabi, 1952), 24.

[10] Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/506.

[11] Esad Kılıçer, "Büyük İslam Bilginlerinden İmam Mâlik b. Enes", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 8/80-81 (1969), 26.

[12] Abdülvehhâb Hallâf, *Hulâsatu't-teşrî'il-İslâmî* (Kahire: Matbaatu'n-Nasr, 1956), 88; Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* 1/70.

müçtehitlerinin ittifakını (sahabe icması) da delil olarak kullanmış ve hüküm istinbatında bununla amel etmiştir.[13] Yine İmam Mâlik Medine halkının uygulamasını mütevatir sünnet mesabesinde görmüştür.[14] İmam Mâlik, hakkında nas, Medine icmâı ve sahâbe sözü bulunmayan konularda kıyasa başvurmuştur. Mezhebin en belirgin özelliğinin hadis tahsili ve rivâyetlerin nakledilerek hüküm istinbâtının bu haberler üzerine inşâ edilmesi noktasındaki özenleri olduğu söylenebilir. Ayrıca hüküm istinbatında ahad haber ya da eseri, celi ve hafi kıyasa tercih etmelerini de zikredebiliriz.[15]

Diğer yandan İmam Mâlik, maslahat (genel kamu yararı) delilini hakkında hüküm bulunmayan her konuda yaygın bir şekilde kullanmış ve bu özellik mezhebin karakteristik özelliğinin başında gelerek hüküm istinbatında diğer mezheplerden ayrılan en bariz özelliklerden birisi olmuştur.[16] Şâri'in muteber kabul ettiği veya ortadan kaldırdığı noktasında hakkında delil olmayan konularda maslahatın gözetilerek hüküm verilmesi anlamındaki istislah metodunun ilk olarak İmam Mâlik tarafından kullanıldığı zikredilir.[17] Hatta kıyasla maslahatın teâruz etmesi durumunda ona göre maslahat öncelenir. Dolayısıyla maslahat deliliyle kullanılan asılların çokluğu İmam Mâlik'in rey fıkhında da önemli bir yere sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Bu sebeple hakkında delil bulunduğu genel kamu yararı (maslahat) veya İslam hukukunun genel ilkelerine aykırı olmayan kıyası, haber-i vahide tercih etmiştir.[18]

Kıyasın tatbik edilmesi durumunda güçlük ortaya çıkması ve genelin menfaatinin zarar görmesi durumunda kıyas terkedilerek istihsana başvurulur. İstihsan delili Hanefîlerde olduğu gibi Mâlikîlerde de sıkça kullanılan bir delil olmuş ve İmam Mâlik'in; "*istihsan ilmin onda dokuzudur*"[19] şeklinde söylediği rivâyet edilmiştir.

13 Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 67.

14 Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye* (Dımeşk: Müessesetü'r-risâle, 1426/2006), 155.

15 Zeydan, *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*, 155.

16 İmam Mâlik'in bizzat "maslahat" delilini/yöntemini kullanıp kullanmadığı ya da ne şekilde kullandığı hakkında daha geniş bilgi için bk. Eyyub Said Kaya, "Mâlikî Mezhebi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/519-535; İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79-94.

17 Özel, "'Mâlik b. Enes'", 27/511.

18 Zeydan, *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*, 156.

19 Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şerîa* nşr. Abdullah Dıraz (Beyrut, ts.), 4/118.

İstishâb delili de İmam Mâlik tarafından sıklıkla kullanılan bir metot olup[20] bunun yanı sıra sedd-i zerâi' delili de hüküm istinbatında mezhepte önemli bir yere sahiptir.[21]

Bu bağlamda kolaylık ve zaruret prensiplerini sıklıkla gözetildiği görülen Mâlikî mezhebinin hüküm istinbatında dayandığı esasları; "Kitap, sünnet, sahabe icmâ'ı, Medine ehlinin icma ettiği uygulamalar, kıyas, sahabe görüşleri, maslahat-ı mürsele, istishab, örf ve âdet, sedd-i zerâi', istihsan" şeklinde sıralamak mümkündür.[22] Bununla birlikte İmam Mâlik mezhebinin usulünü tedvin etmemiş ve farazi (takdiri) konularda fetva vermekten uzak durmuştur.[23]

2. Hadesten Tahâretle İlgili Bazı Fıkhî Örnekler

Bu kısımda İmam Mâlik'in veya Mâlikîlerin hadesten taharet bağlamında abdest, gusül, teyemmüm ve mesh ile ilgili cumhur fukahadan farklı görüşte olduğu yani teferrüt ettiği konularda makale başlığında belirttiğimiz mukayeseli inceleme yapılacaktır.

2.1. Vücuttan Nadiren Çıkan Bazı Şeylerin Abdesti Bozmaması

Genel olarak abdesti bozan durumlar ön ve arkadan çıkan şeyler ile bu iki yolun dışında vücudun başka yerlerinden çıkan fakat onların hükmüne tabi olan şeyler veya kişinin şuurunun kaybolmasına neden olan hallerdir. Buna göre vücudun herhangi bir yerinden kan, irin gibi şeylerin akması[24] ve ağız dolusu kusmak ya da uyuma, bayılma, delirme, sarhoş olma gibi şuur kontrolünü engelleyen şeyler abdestin bozulmasına neden olur.[25]

Ön ve arkadan çıkan şeyler mutad olanlar (alışılagelen hususlar) ve mutad olmayanlar (nadiren gerçekleşenler) şeklinde iki kısımda değerlendirilir. Mutad olarak vücuttan çıkan şeylerin abdesti bozduğu noktasında fukaha arasında görüş birliği bulunmaktadır.[26] Bunun temel delili "*…sizden biriniz ayak yolundan gelmişse…*"[27] şeklinde gelen âyettir. Ayrı-

[20] Kaya, "Mâlikî Mezhebi", 27/519.
[21] Özel, "Mâlik b. Enes", 27/511.
[22] İmam Mâlik'in delil sistemi bağlamında başka tasnifler için bk. Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 66-67.
[23] Zeydan, *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*, 155; Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 63.
[24] Bunlar Şâfiîlere göre abdesti bozmaz. Abdulkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/68.
[25] Şener, "Abdest", 1/68.
[26] Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-Islâmî ve Edilletuhû* (Dımeşk: Darü'l-fikr, 1433), 1/417.
[27] Nisa, 4/43.

ca Hz. Peygamber'e hadesin ne olduğu sorulduğunda "ön ve arkadan çıkan şeyler…"[28] şeklinde buyurması da delil olarak alınmıştır.[29] Hanefîlere göre bu iki yolun dışında vücuttan çıkan kan, hacamat, kusmuk vb. şeyler de abdesti bozmaktadır.[30] İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve İmam Mâlik'e göre ise abdestin bozulmasının illeti aklen bilinen bir durum olmadığından, iki yol dışında vücuttan çıkan necasetler abdesti bozmaz.[31]

Ön ve arkadan nadiren çıkan kan, kurtçuk, taş parçası, kıl gibi şeylere gelince Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre mutad olmayan bu gibi durumlar da abdesti bozar.[32]

Bu konuda İmam Mâlik'e göre ön ve arka yoldan mutad olmaksızın nadiren çıkan şeyler, mesela -devamlı idrar gelmesi, mezi ve istihaze kanı gelmesi ya da taş, kıl kurdu, solucan gibi- şeylerin bu kanaldan çıkması abdesti bozmaz.[33] Fakat idrar, meni, mezi, vedi gibi şeylerin çıkmaları ön ve arkadan olmak şartıyla -bir hastalık sebebiyle değil- sağlıklı ve normal şekilde çıkmaları durumunda abdest bozulur. Şayet bunlar idrar kaçırma gibi mutad olmayan şekilde günün yarısından fazla bir zaman diliminde devam ederse abdest bozulmaz ve özür/istihâze hükmünde değerlendirilir. Zira bunlar nadirattan olduğu için vücudun diğer yerlerinden çıkanların hükmüne katılır[34] ve abdesti bozmaz.

[28] Cemalüddin Ebû Muhammed b. Abdillah b. Yûsuf el-Hanefi Zeyle'î, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şâban (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1415), 1/77.

[29] Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, ts.), 1/17; Ebu İshak İbrahim b. Ali Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâmi'ş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1431), 1/24; Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım Mevvâk, *et-Tac ve'l-İklîl li-muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'il-'ilmiyye, 1416), 1/171; Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* (Mektebetü'l-Kâhire, 1388), 1/230.

[30] Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 1/17.

[31] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, el-Mecmu' (Daru 'alemi'l-kütüb, 1423), 1/65; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsî İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1425), 1/40.

[32] Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamîd İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2009), 38-39; Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 1/18; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâmi'ş-Şâfiî*, 1/24; İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/231.

[33] Ebu'l-velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1984), 1/84; Cemâlüddîn b. Ömer İbnü'l-Hacîb, *Câmi'u'l-ümmehât* (Beyrut, 2000), 1/11;

[34] İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, I/97; Ahmed b. Ganîm b. Sâlim Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-devânî 'âlâ risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayrevanî* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995), 1/111; Ahmed b. Muhammed İliş el-Mâlikî, *Minehu'l-celîl şerhu muhtasari'l-Halîl* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1989), 1/108.

Mâlikîlere göre "…*sizden biriniz ayak yolundan gelmişse*…"[35] âyetindeki "ayak yolundan gelme" ifadesi ön ve arka yoldan çıkması mutad ve maruf olan şeylerden kinayedir. Dolayısıyla bu âyette mutad olmayan şeylerin abdesti bozmayacağına işaret vardır.[36] Yani Mâlikîler burada aynı zamanda işaretin delaletiyle hüküm vermişlerdir. Ayrıca onlara göre yukarıda sayılan bu gibi mutad olmayan durumlarla baş etmek zorluk oluşturacağından "meşakkat teysiri celb eder"[37] kuralı gereğince bu gibi durumlar mazeret teşkil eder ve bu durumlara maruz kalan kişi abdestli kabul edilir. Fakat bu durumda her namaz vakti için abdest alınması gerekir.[38] Benzer gerekçeyle, yani reful harâc/zorluğun ortadan kaldırılması genel ilkesinden hareketle onlar vücuttan çıkan az kanın da abdesti bozmayacağı kanaatine varmışlardır.[39] Zira bu gibi durumlarda abdestin bozulacağına hükmetmek zorluğa sebebiyet verir. Bu da "*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez*…"[40] ve "*Size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi*…"[41] âyetlerinin ruhuna aykırıdır.

Bu konuda onlara göre bir diğer delil ise şudur: İnsan bu gibi şeylerden abdesti bozan bir husus gerçekleşmeden temizlense bu kişinin temizlik halinin devam ettiğine hükmedilir. Bu durumun hilâfına olan iddianın ise istishab –berâeti zimme- kuralı gereği ispatlanması gerekir.[42]

2.2. Abdest ve Gusülde Yıkama İşlemini Azaları Ovalayarak (Tedlîk) Yapmak

Abdest ve gusülde farz olan "yıkama/gasl" lügatte suyu yıkanacak yerin üzerinden akıtma, suyun oraya ulaştırılması[43] olarak tanımlanmaktadır. Tedlîk ise lügatte, ovalama ve sürtme anlamlarına gelmektedir.[44]

---

35 Nisa, 4/43.

36 Yusuf b. Abdullah en-Nemerî İbn Abdilber, *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medineti'l-Mâlikî* (Beyrut: Dâru'l-Kürtübi'l-İlmiyye, 1992), 10.

37 Mecelle md. 17.

38 Yusuf b. Abdullâh en-Nemerî İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed, Muhammed Ali (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421), 1/244.Ahmed b. İdris Karâfî, *Envarü'l-burûk fi envai'l-furûk*, ts., 4/106.

39 Ebu Muhammed Kâdî Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *'Uyûnu'l-mesâil* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430), 1/77.

40 Mâide, 5/6.

41 Hac, 22/78.

42 Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, thk. Abdülhamid b. Sa'id b. Nâsır (Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1426), 1/423-424.

43 Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'ala nüketi mesâili'l-hilâf* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.), 1/125.

44 İsmail b. Hammad Cevherî, *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-ilm, 1407), 1/1585.

Bu itibarla Mâlikîlerin dışındaki üç mezhebin dahil olduğu cumhura göre abdestte yıkanması gereken organlar üzerinde suyun akıtılması "gasl" için yeterli olup azaları ovalamak (delk) sünnet olarak görülmüştür.[45]

Buna karşılık Mâlikîlere göre abdest azalarını yıkarken ovalamak vacip/farzdır.[46] Çünkü Arapçada "yıkama" fiili, yıkanacak şeyin üzerinde herhangi bir iz varsa o izin giderilinceye dek ovalanmasını gerektirir. Abdest âyetinde de "*yıkayınız*"[47] ifadesi geçmektedir ve sadece suyu organ üzerine dökmek yıkama olarak kabul edilmez. Ancak sahibi bir şeyi o cismin üzerinde gezdirirse –ki ovalamanın manası budur- yıkama gerçekleşir.[48] Bu sebeple âyetteki "*yıkayınız*" emri abdest azalarının ovalanmasına delalet etmektedir.[49] Yıkamanın tamamlayıcısı konumunda olan "ovalama/tedlik" organ üzerine dökülen suyun kurumadan organın üzerinden eli gezdirerek suyun cilde daha iyi ulaşmasını sağlamaktır. Bunun da abdestte elin içiyle olması gereklidir.[50] Bu işlem bi-nefsihi vacip olup, su deriye ulaşmış olsa bile yapılması gereklidir.[51]

Mâlikîlerden Ebu'l-Hasen el-Lahmî'ye (ö. 478/1085) göre ise ovalamanın vücubiyeti, deriye ulaştırılma amacına yönelik olduğu dikkate alındığında suyun organ üzerinde bir müddet kalıp bedenin bütününe ulaşması şeklindedir.[52] Tedlik işlemini tüm organlara suyun ulaştırılması şeklinde anlayan İbnü'l-'Arabî (ö. 543/1148) de gusül abdesti için bir kimsenin denize girmesinin yeterli olduğu görüşündedir.[53] Bununla birlik-

45 Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149; Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâmi'ş-Şâfiî*, 1/44.

46 Bürzüli'ye göre ovalamak vacip li-gayrihi vacip ise de Mevvâk'a göre mezhepte meşhur olan onun li-nefsihi vacip olduğudur. Bk. Mevvâk, *et-Tac ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/321; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Hattâb er-Ru'aynî, *Mevâhibü'l-celîl şerhi muhtasari Halîl* (Beyrut: Darü'l-fikr, 1412), 1/456. Hanefîlere göre abdest azalarını ovalamak sünnettir. Âyette yer alan emir, temizlenme ve abdest alınması içindir. Ovalamanın farz olduğunu söylemek nassa ziyade getirmektir. Bk. Muhammed Emîn İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr 'alâ dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412), 1/123; Ahmed b. Muhammed Tahtâvî, *Hâşiyetu''t-Tahtâvî 'alâ merâki'l-felâh şerhu Nûru'l-îzâh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418), 1/72.

47 Söz konusu âyet şöyledir: "*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin…*", Maide, 5/6.

48 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, 1/236.

49 Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl şerhi muhtasari Halîl*, 1/456.

50 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, 1/235.

51 Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), I/90; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhû*, 1/236.

52 Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/321.

53 Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr el-Mâlikî İbn 'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire, 1377), 3/104.

te İbnu'l-Harrât el-İşbilî (ö. 582/1186) ise bedende bir necaset bulunduğunda orada elin gezdirilmesinin vacip olduğunu ifade etmiştir.[54]

Mâlikîlerin abdest ve gusülde ovalamanın gerekliliği konusunda sünnetten delilleri ise Hz. Peygamber'in "Her kılın altında cünüplük vardır. Saçı/kılı yıkayın ve teni temizleyin"[55] kavli olup, onlar rivâyette yer alan "inkâ" lafzını "gasl"e ilave olarak iyice yıkamak şeklinde anlamışlardır.[56] Yine Hz. Peygamber, Hz. Aişe'ye (ö. 58/678) gusül abdesti alırken bedenini ovalamasını emretmiştir.[57] Hz. Ömer'den (ö. 23/644) gelen rivâyette de Hz. Peygamber gusül abdestinde her seferinde avuç içiyle organların ovalanmasını emretmiştir.[58] Keza Zeyd b. Âsım (ö. 63/683), Hz. Peygamber'in abdest alırken elini abdest azalarına sürterek "Ovalama böyle olur."[59] diye gösterdiğini rivâyet etmiştir.

2.3. Abdestte Başın Tamamının Meshedilmesi (Kaplama Mesh)

Abdestte başı meshetme konusunda İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) göre başın dörtte birini teşkil eden nâsiyeyi/başın ön kısmını, Muhammed eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) göre dörtte birlik kısmın üç parmak kadar olan miktarı, İmam Şâfiî'ye göre saçtan bir kıl veya bir kısım miktarının meshedilmesi yeterlidir.[60] Hanbelîlerde ise başın bir kısmının ve tercih edilen görüşe göre tamamının mesh edilmesi şeklinde iki görüş bulunmaktadır.[61]

Hanefîlere göre âyette[62] geçen **وامسحوا برؤسكم** ifadesinde "**ب**" (bâ) harfi ilsâk (bitiştirmek) içindir. Bu durumda âyetin anlamı "*Ey İman eden-*

54 Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/117.

55 Hadis (بلغوا الشعر وأنقوا البشرة) şeklinde geçmektedir. Bk. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî Ebu Davud, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), "Tahâret", 97; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. İzzet 'Ubeyd ed-Du'âs (Humus: Mektebetü dâru'd-da've, 1385) "Tahâret", 78; Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mace, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Dâru İhyâi't-Turâsi'l 'Arabî, 1975), "Tahâret", 10.

56 Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'ala nüketi mesâili'l-hilâf*, 1/125.

57 Ebu Davud, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, "Tahâret", 133.

58 Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'ala nüketi mesâili'l-hilâf*, 1/125.

59 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsned* şrh. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire, 1369), 4/39.

60 Serahsî, *el-Mebsût*, 1/63-64; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravdâtü't-tâlibîn* (Daru 'alemi'l-kütüb, 1423), 1/164-165; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc* (Lübnan: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1415), 1/176.

61 Hanbelîlere göre abdestte kadınların saçlarının bir kısmını meshetmeleri yeterlidir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/176; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/372,373.

62 Maide, 5/6.

ler ellerinizi başınıza bitiştirerek mesh edin" şeklinde olur. Onlara göre mesh, istî'âb (kapsama, içine alma) anlamı içermekte olup -mesh aleti el olduğundan- alet (el) miktarınca meshetmek yeterlidir, bu da genellikle başın ¼'lük kısmına tekabül eder.[63]

Şâfiîlere göre ise âyette geçen "**ب**" (bâ) harfi teb'îz (ba'ziyyet) içindir ve âyette istenilen mutlak olarak meshtir. Bu da başın bir kısmının mesh edilmesiyle yerine gelmiş olur ve bir veya üç kıl da olsa buradaki az miktar, çok gibi değerlendirilir.[64]

Mâlikîlere gelince meşhur olan görüşe göre abdest alırken başın tamamını sarkan saçlarla birlikte mesh etmek farzdır.[65] Şakaklardaki tüylerin yanı sıra kulak kökünün üst kısmındaki tüysüz beyaz yer de aynı şekilde baştan sayılmaktadır.[66] Hatta kadın aşağı sarkan saçlarını mesh edecektir. Erkek ve kadın saçını örgü yapmış ise onu çözmeden üzerinden mesh edebilir. Fakat ikiden fazla iple örmüşse başın mesh edilmesi esnasında bunların çözülmesi gerekir.[67] Kaplama meshte –başta saç olmasa bile- meshin enseden öne tekrarlanması, önden enseye mesh edildikten sonra elde ıslaklık bulunması halinde sünnettir. Aksi halde bu sünnet düşer.[68] Ayrıca başın mesh edilmesi bedel değil asıldır. Buna binâen abdestten sonra saç traşı olunması durumunda abdestin iade edilmesi gerekmez.[69]

Mâlikîlerden bir gruba göre başın üçte birlik kısmının, diğer bir gruba göre ise üçte ikilik kısmın mesh edilmesi yeterli olur.[70] Bu ihtilafın sebebi yine âyette geçen **برؤسكم** kelimesindeki "**ب**" (bâ) harf-i cerridir. Bu harf müşterek olup çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Fakat mezhepte meşhur olan görüş başın tamamının mesh edilmesinin vacip olduğu şeklinde-

63 Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 1/7; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/372.

64 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/374.

65 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 1/162; Ahmed b. İdris Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Hacı (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmi, 1413), 1/258-268.

66 Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, 1/88; Mevvâk, *et-Tac ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/113.

67 Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, I/88; Mevvâk, *et-Tac ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/113.

68 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/248.

69 Karâfî, *ez-Zehîra*, 1/263.

70 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/19.

ki görüştür.[71] Hatta İmam Mâlik'e göre, başın sadece bir kısmının mesh edilmesi durumunda kılınan namazın iadesi gerekir.[72]

Mâlikîlerin başın tamamının meshinin vücûbuna dair delilleri şöylece sıralanabilir:

İmam Mâlik, başa meshin tarifini iki elini önden kafaya doğru kaydırmak, sonra saç bitiminde başın önüne doğru geri getirmek olarak tarif etmiş ve buna Hz. Peygamber'in her iki eliyle, ellerini önden arkaya, arkadan öne doğru çekerek başını mesh ettiğini delil getirmiştir.[73] Ayrıca sahabeden Abdullah b. Zeyd Asım el-Ensârî (ö. 63/683) Hz. Peygamber'in abdest alışını uygulamalı şekilde gösterirken başının tamamını mesh etmiş ve Rasulüllah'ın abdesti böyleydi demiştir.[74]

Yine âyette geçen رأس kelimesi bütünün ismidir ve başa mesh yapılması emredilmiştir, bu durumda meshin başın tamamına uygulanması vacip olur. Çünkü başın bir yeri diğer yerinden evla/öncelikli değildir. Bu, tahsisine dair delil olmadıkça umumun umumluğunu gözetmeye benzer. Lafzın umuma uygun olduğunun bir göstergesi de ona şu kısım hariç orayı mesh etmeyin şeklinde istisna yapılmasının mümkün olmasıdır. Bu, âyette geçen "**وامسحوا برؤسكم**"[75] ifadesinde "**ب**" (bâ) harfinin cüziyet (teb'îz) için olduğu iddiasını da geçersiz kılmaktadır. Zira bu durumda bir kısmı hariç bir kısmını mesh edin şeklinde belirsiz bir istisna yapılmış olur.[76]

Diğer yandan teyemmümde yüzü mesh etmek ve abdestte yüzü yıkamak konusunda nasıl emir varsa başı mesh etme konusunda da emir bulunmaktadır. Abdestte yüzün bir kısmını yıkamanın veya teyemmümde yüzün bir kısmını teyemmüm etmenin caiz olmadığı konusunda alimler

71 Yusuf b. Abdullah en-Nemerî İbn Abdilber, *el-Câmi li-mezâhibi fukâhai'l-emsâr*, thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavvıd (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000), 1/130-131.

72 İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, 1/104; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl şerhi muhtasari Halîl*, 1/303.

73 Mevvâk, *et-Tac ve'l-İklîl li-muhtasar-ı Halîl*, 1/304; İbn 'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/117.

74 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cûfî Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Matbaatü'l-Hindiye, ts.), "Vudû", 38; Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.), "Tahâret", 18.

75 Maide, 5/6.

76 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 1/165-166.

arasında ittifak bulunmaktadır. Bu sebeple başın da tamamının mesh edilmesi gerekmektedir.[77]

İbn Abdilber (ö. 463/1071) ilgili âyetteki "ب" (bâ) harfinin zâid olduğunu ve buna göre "başın bir kısmı" anlamı verilemeyeceğini ileri sürer. Ona göre zaidliğin fonksiyonu teyit etmek olduğu için âyette başın tamamının mesh edilmesi emri teyit edilmiş olmaktadır. O bu görüşüne destekleyici delil olarak "وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ" : *Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler*!" âyetini getirir. Zira bu âyette geçen "ب" (bâ) harfi nasıl zâid ise abdest âyetinde geçen "ب" (bâ) harfi de aynı şekilde zaittir. Çünkü Kabe'nin bir kısmının tavaf edilmesinin caiz olmadığı noktasında fukaha arasında icma bulunmaktadır.[78] O halde başın bir kısmının meshi de caiz olmamalıdır.

Haraşî (ö. 1101/1690), âyette geçen "ب" (bâ) harf-i cerrinin musâhabet (beraberlik) için olduğunu ve iki şakak kemiği ile birlikte arkasındaki saçla beraber tümünün mesh edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.[79]

İbnü'l-Cellâb'a (ö. 378/988) göre ise âyette geçen "ب" (bâ) harfi ilsâk (bitiştirme) içindir. Bu ise fiil ile mefulün bitiştirilmesini gerektirir. Ancak çoğunluk, küllün (bütünün) yerine geçtiği için başın çoğu da (üçte ikisi) mesh edilebilir.[80]

Dolayısıyla mesh konusunda Mâlikîlerde aslolan başın tamamının mesh edilmesinin gerekli olduğu şeklindedir. Fakat mezhepte bazı fakihlere göre başın çoğunun mesh edilmesi durumunda da farziyyet yerine gelmiş olacaktır.[81]

2.4. Kar Üzerinde Teyemmüm

Teyemmüm yapılabilecek maddeler ve vasıfları üzerinde mezhepler arasında bir takım farklı görüş ve değerlendirmeler olup bunun sebebi ise

77 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 1/165-166.

78 İbn Abdilber, *el-Câmi li-mezâhibi fukâhai'l-emsâr*, 1/130-131.

79 Ebû Abdillah Muhammed Haraşî, *Şerhu 'ala muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru's-sadr, ts.), 1/123,124.

80 İbn Kâsım Ubeydullah b. Hüseyin b. Hasan İbnü'l-Cellâb, *et-Tefri'* (Daru'l-garbi'l-İslamiyye, ts.), 1/190.

81 Hanefîlerden Hasan b. Ziyad da (ö. 204/819) bu görüşü esas almış ve çoğun kül hükmünde olmasından hareketle başın çoğunu (yarıdan fazlasını) mesh etmenin, yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bk. Ala'uddin Ebîbekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406), 1/103. Başın mesh edilmesi hakkında mezheplerin görüş ve delilleri için bk. Muhammed Sâyis - Mahmûd Şeltût, Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkhi'l-İslâmî (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1976), 7-12.

teyemmümle ilgili âyette geçen "صَعيدا"[82] lafzının mana ve maksadı ile ilgili anlayış farklılıklarıdır.[83] İmam Şâfiî, bu lafzın dildeki anlamından hareket ederek içerisinde necaset bulunmayan her tür toprakla teyemmüm yapılabileceğini, buna karşılık tabiî bir şekilde toprağın halis toprak olma özelliğini kaybetmesi durumunda mesela pişirilip tuğla yapılması ve yeniden toz haline getirilmiş olması halinde bunun teyemmüme elverişli olmayacağını söyler.[84] Netice itibarı ile İmam Şâfiî, teyemmümün ancak halis toprakla yapılması gerektiği görüşünde olmuştur.

İmam Ebû Hanîfe, Muhammed eş-Şeybânî ve Hanbelîlere göre ise yerden çıkan toprak, kurumuş çamur, mermer, kireç gibi maddelerle teyemmüm yapılabilir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre elbise üzerinde biriken toz ile de teyemmüm edilebilir.[85] Ebu Yusuf'tan ise bu konuda biri toprak ve kumla teyemmüm yapılabileceği ve diğeri kumla değil ancak halis toprakla teyemmümün caiz olacağı şeklinde iki rivâyet bulunmaktadır. İmam Şâfiî'nin de görüşü bu şekildedir.[86] Dolayısıyla Mâlikîler dışındaki cumhura göre teyemmüm ancak yer/toprak cinsinden olan bir şey üzerine mesh edilerek yapılır.

İmam Mâlik ve ashabına göre de yeryüzünden çıkan toprak, çakıl, kum, mermer, kil, alçı gibi onun parçası olan her şeyle teyemmüm yapılabilir. Fakat ona göre keçe ve elbise üzerinde biriken toz ile teyemmüm yapılamaz.[87] Buna karşılık ona göre çorak toprak ve alçı yanında kar üzerinde de teyemmüm alınabilir.[88] Bu yönüyle İmam Mâlik kar üzerinde teyemmüm yapılabileceği görüşüyle cumhur fukahâdan farklı düşünür.

---

82 Mâide, 5/6.

83 Abdülkadir Tekin, *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri* (Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014), 154.

84 Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-mârife, 1410), 1/114-115; Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, ts.), 251; Tekin, *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, 154.

85 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/53; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/77.Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî, *Neylü'l-evtâr fî ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr şerh-i Münteka'l-ahbâr* (Kâhire: Metebetü Dâru't-Turâs, ts.), 1/261.

86 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/53.

87 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî, *el-Muvatta'*, thk. Beşar Avvâd Ma'rûf, Muhammed Ahmed Halil (Müessesetü'r-Risâle, 1993), "Tahâret", 25; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/261.

88 Sahnûn Ebû Said Abdusselam b. Said b. Habib et-Tenûhî, *el-Müdevvene fî fürû'i'l Mâlikiyye* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415), 1/148.

Mâlikîlerden Eşheb el-Kaysî'ye (ö. 204/820) göre "**صَعيدا**" lafzının kapsamına girmediğinden kar ile teyemmüm caiz değildir. İbn Abdülhakem'e (ö. 257/870) göre ise kardan başka bir şey olmaması durumunda kar üzerine teyemmüm caizdir.[89]

Mâlikîlerin kar üzerinde teyemmüm edilebileceğine dair delillerine gelince, onlara göre kar yeryüzünün bir parçası olarak kabul edilir ve bu yönüyle taşa benzemektedir. Ayrıca "**صَعيدا**" lafzı toprak anlamının yanı sıra "yeryüzü ve yeryüzünün üst kısmı" manasına da gelmektedir.[90] Dolayısıyla kar da "**صَعيدا**" lafzının kapsam alanına girer ve temiz olarak isimlendirilir.[91] Aynı şekilde tuz, demir, kurşun gibi şeyler yerden ayrıldığında eldeki maden hükmünde olacağından bunlarla teyemmüm caiz değilse de şayet bunlar yerinden ayrılmamış ise bu durumda teyemmüm caiz olarak kabul edilmektedir.[92]

Bu ihtilafın sebeplerinden bir diğeri de Hz. Peygamber'in "Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı"[93] hadisi ve bir diğer hadiste de "yeryüzü bana mescit kılındı ve onun toprağı bana temiz kılındı"[94] şeklindeki biri mutlak diğeri mukayyet şeklinde gelen iki rivâyettir. Burada mutlakın mukayyede ya da mukayyedin mutlaka hamledilip hamledilmemesi konusunda fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır. İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İmam Şâfiî'ye göre göre burada mutlak mukayyede hamledilmeli ve âyetteki "**صعيدا طيبا**" lafzı sadece toprak için geçerli olmalıdır. Mukayyedi mutlaka hamledenlere (mesela Mâlikîler) göre ise âyetteki "**صَعيدا**" lafzı yeryüzünde çıkan ve ondan bir parça olan (çakıl, kum gibi) her şeyi kapsamaktadır ve bunlarla teyemmüm yapılabilir.[95]

Görüldüğü üzere İmam Mâlik ve ashabı "**صَعيد**" lafzının türevlerine delaletini geniş anlamda ele almış, söz konusu lafzı yeryüzü ve yeryüzü-

89 Yusuf b. Abdullah en-Nemerî İbn Abdilber, *İhtilafu Akvâli Mâlik ve Ashabih*, thk. Hamit Muhammed (Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1437), 71.

90 Bk. Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 3/254. Tekin, *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri*, 155.

91 İbn Rüşd eserinde Mâlik ve ashabından "صَعيدا"lafzının kapsamına girdiğinden kar ve ot (bitki) üzerinde teyemmüm yapılabileceği şeklinde bir rivâyet bulunduğunu fakat bu görüşün zayıf olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o "yeryüzünden doğan her şeyle teyemmümün caiz olduğu" görüşünü tercih etmediğini ve bunun zayıf olduğunu ayrıca bunların "صَعيدا" lafzının kapsamına girmediğini ileri sürmekte ve maden, bitki, kar gibi şeylerle teyemmüm yapılamayacağını belirtir. İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/77.

92 Kevkeb 'Ubeyd Hâcce, *Fıkhu'l-ibâdât 'alâ mezhebi'l-Mâlikî* (Dımeşk, 1986), 93.

93 Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Teyemmüm", 1; Müslim, *es-Sahih*, "Mesâcid", 1.

94 Müslim, *es-Sahih*, "Mesâcid", 1.

95 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/77.

nün üst kısmı şeklinde değerlendirmiş, toprak ve toprağın dışındaki benzer şeylerle de teyemmüm yapılabileceği görüşünde olmuştur. Dolayısıyla Mâlik'in burada ilgili lafzın delâletini daha geniş, genel ve esnek tutmak suretiyle insanlar için "kolaylık" sunan bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir.

2.5. Abdest ve Teyemmüm Alma İmkânı Olmayan Kişinin Namazdan Muaf Olması ve Namazı Kaza Etmemesi

Su ve temiz toprak bulunmayan bir yerde hapsolmuş olan ya da temiz toprak çıkarma imkânı olmayan necis bir yerde bulunan veya suya ulaşma imkânı bulunmayan bir gemide yolculuk yapan, hastalığından ya da başka bir sebepten ötürü teyemmüm ve abdest almaktan aciz kişi İmam Ebû Hanîfe ve Şâfiîlere göre bulunduğu hal üzere vakte hürmeten sünnet (nafile) kılmaksızın farz namazını kılar fakat daha sonra imkân varsa iade eder.[96]

Muhammed eş-Şeybânî ve Ebu Yusuf'a göre temiz toprak çıkarma imkânı olmayan necis bir yerde bulunan kişi, kuru bir yer varsa rükû ve secdeleri yaparak, şayet kuru yer bulamazsa kıraatsiz ve niyet etmeksizin ayakta îmâ ile namaz kılar ve bu durum ortadan kalkınca namazlarını ihtiyaten kaza eder. Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan hüküm de bu şekildedir.[97] Bununla birlikte Ebu Yusuf'a atfedilen "yer ister kuru ister yaş olsun yer necaset olduğu için îmâ ile kılması gerekir" şeklinde bir görüşü daha olduğu ve bunun onun sahih görüşü olduğu vurgulanır. Fakat daha sonra namazlarını kaza eder.[98]

Hanbelîlere göre bu durumda olan kişi farz namazını sadece Fatiha suresini okuyarak rükûları, secdeleri, birinci ve son teşehhütleri de yetecek miktarda kısaltarak kılar, sonradan kaza etmesine gerek yoktur.[99] Çünkü Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin kaybolan yüzüğünü bulmaları için insanları göndermiş ve (karanlıkta) namaz vakti geldiğinde abdestsiz olarak namazlarını kılmışlar ve iade etmemişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e iletildiğinde ise teyemmüm âyeti nazil olmuş ve Hz. Peygamber bu topluluğa namazları iade etmelerini emretmemiştir. Görüldüğü gibi abdest namazın şartlarından birisi olduğu halde imkansızlık/acizlik duru-

96 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/50; Nevevî, *el-Mecmu'*, 2/323; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/607,608.
97 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/607.
98 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/50.
99 Zuhaylî, e*l-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/607.

munda düşmüştür.[100] Şayet 'bu durum teyemmüm âyeti ile nesh edilmiştir' denilirse, cevap şudur: Teyemmüm yapmaya imkan varken namazın eda edilmesi nesh edilmiştir, su bulunmayıp, teyemmüm imkanı olmadığında muhatap için aynı ruhsat geri döner.[101] Ayrıca -ayakta kılmaktan aciz olanın oturarak kılması, kıbleyi tespit imkanı bulamayanın zannı üzere bir yöne yönelerek namaz kılması gibi- rükün ve şartlar nasıl düşüyorsa aciz kişinin üzerinden tahâret sorumluluğu düşer, bulunduğu hal üzere namazı kılar ve iade etmesine de gerek yoktur.[102]

Mâlikîlerde ise bu konuda dört görüş mevcut olup İmam Mâlik ve Abdullah b. Nafi'a (ö. 206/822) göre tahâretten aciz olduğu için hayızlı kadın gibi namaz bu kişinin üzerinden düşer, kaza da gerekmez. İmam Mâlik'in meşhur olan ve mezhepte de tercih edilen görüşü budur.[103] Eşheb el-Kaysî'ye (ö. 204/820) göre kişi bu haliyle namazı kılar, kaza etmez. Abdurrahman b. Kâsım'a göre vakit çıkmış olsa bile kişi bu haliyle namazı kılar ve daha sonra kaza eder. Asbağ b. Ferec'e (ö. 225/840) göre ise kişi bu durumda namaz kılmaz daha sonra kaza yapar.[104]

İbn Abdilber, böyle bir kimsenin namaz kılacağı ancak imkân bulduğunda iade edeceği görüşünde olup, İmam Mâlik'e nispet edilen; 'bu durumdaki kişiden namazın sakıt olup, kaza gerekmeyeceği' şeklindeki rivayetin münker olduğunu söylemiştir.[105] Buna mukabil el-Hâcce mezhepte mu'temed olan görüşün bu durumdaki kişi üzerinden namazın sakıt olduğu ve kaza gerekmediği şeklinde olduğunu belirtir.[106] Lahmî de, *el-Müdevvene*'de İmam Mâlik'e atfedilen bu durumdaki kişilerin akılları başlarında olduğu için kaçan namazların kaza edilmesi gerektiği şeklinde bir görüş olduğunu fakat bu görüşün İmam Mâlik'in rivâyetinin tersine bir görüş olduğunu ifade etmektedir.[107]

100 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/608.

101 Ali b. Muhammed er-Rab'î Lahmî, *et-Tebsira*, thk. Ahmed Abdülkerim Necip (Katar: Vizâratu'l-evkâf, 1432), 204.

102 İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/184.

103 Şemseddin Muhammed b. İbrahim Tettâî, *Cevâhiru'd-dürer fî halli elfâzi'l-muhtasar*, thk. Nuri Hasan Hâmid Müsellâtî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1435), 1/404. İmam Ebû Hanîfe'ye göre de bu durumdaki kişinin namaz kılmayacağı ve iade etmeyeceği yönünde nakil vardır. Bk. İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1225.

104 Lahmî, *et-Tebsira*, I/203; İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1225.

105 İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/184.

106 Hâcce, *Fıkhu'l-ibâdât 'alâ mezhebi'l-Mâlikî*, 96.

107 Lahmî, *et-Tebsıra*, I/203; Sahnûn, *el-Müdevvene fî fürû'i'l Mâlikiyye*, 1/140.

Bu durumdaki kişiye hem eda hem kaza gerekmez diyen ve o kişiden namazın sakıt olduğu görüşünde olan Mâlikiler bu hükme hayıza kıyasla varmışlardır. Şöyle ki; hayızlı kadının tahâretten aciz olması sebebiyle üzerinden namaz farziyyeti sâkıt olup, iade etmesi gerekmiyorsa bu durumdaki kişi de aynı şekilde aklı başında ve önleyemediği bir durumdan dolayı su ve teyemmüm konusunda aciz kabul edilmelidir. Ayrıca bu durumda olan kişi mükreh, asılan kişi, mecnun veya bayılan kimse gibi değerlendirilir.[108] Şayet bu kıyasa, 'hayızlı kadın suya ulaşma kudretinde olduğu halde namaz kılmaz, zira o bu konuda aciz değildir' denilerek karşı çıkılırsa; bu itiraza "birinde şer'an, diğerinde ise kudretsizlikten dolayı acizlik vardır" şeklinde cevap verilebilir. Bu iki acizliğin çıkış noktaları farklı olsa da birbirinden ayırt edilemez.[109] Aynı şekilde bu durumdaki kişi mecnun ve bayılan kimse gibi de kabul edilir.[110]

Diğer bir delil ise Hz. Peygamber'in "Temizleyici olmadan Allah namazı kabul etmez"[111] hadisidir.[112] Zira bu hadis kişinin abdestsiz kıldığı namazın geçersizliğine delalet eder. Kişi burada temiz hükmünde olmadığı için üzerinden namaz düşer. Binaenaleyh mükellefin aklı başında ve unutma durumu da olmadığına göre mürahik ve hayızlı gibi ona kaza da vacip olmaz. Tahâret namazın şartı olup hayızlı ve nifaslı kadın için bu maniden dolayı namaz sakıt oluyorsa aynı şekilde su ve toprak bulamayan kişi için de bu mâni bulunduğundan namaz düşer ve kaza etmesi de gerekmez.[113]

Yine onlara göre istishab delilinden yola çıkarak da bu durumda olan kişinin sorumlu olmadığı ispatlanabilir. Zira delil olmadıkça kişinin zimmeti sorumluluktan beridir. Üstelik bu duruma ilişkin "abdest ve teyemmüm imkânı olmadığında o halde namaz kılmanız yeterlidir" şeklinde bir açıklama varit olmamıştır.[114]

---

108 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/607.

109 İbn Kudame, İmam Mâlik'in bu kıyasına karşı çıkmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber; "size neyi emrediyorsam gücünüz nisbetinde onu alın" buyurmuştur. Namazın diğer şartları ile tahâretin kıyas edilmesi onun hayız ile kıyasından daha evladır. Hayız genellikle mutad şekilde tekrar eden bir durumdur. Buradaki acizlik ise namazı ya da namazın diğer şartlarını unutmak gibi mutat olmayan şekilde nadiren görülen bir özür olduğundan dolayı farzı düşürmez. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/184, 185.

110 Hâcce, *Fıkhu'l-ibâdât 'alâ mezhebi'l-Mâlikî*, 96.

111 Müslim, "Tahâret", 1.

112 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1227.

113 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1226.

114 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1227.

2.6. Mest Üzerine Meshte Süre Sınırının Olmaması

Mâlikîlerin dışındaki cumhura göre mest üzerine meshin süresi mukim için bir gün bir gece, yolcu için üç gün üç gecedir.[115] Cumhur bu konuda Hz. Peygamber'den "mukim bir gün bir gece, yolcu üç gün üç gece mesheder"[116] şeklinde gelen meşhur hadisle amel etmektedir. Bu hadisi Hz. Ömer, Hz. Ali (ö. 40/661), Huzeyme b. Sabit (ö. 37/657), Ebu Sa'id el-Hudrî (ö. 74/693) ve Hz. Aişe gibi sahabeler rivâyet etmiş ve sahabe mest üzerine meshin cevazı hakkında hem fiil hem de söz olarak icma etmişlerdir. Ayrıca bu mesele meşhur sünnetle Kur'an'ın neshi konusundaki örneklerden birisidir. Hatta Hanefîlerden Kerhî (ö. 340/952) bununla ilgili "*mestler üzerine meshi caiz görmeyenin küfre düşmesinden korkarım*" demiştir.[117] Ayrıca Câbir el-Cu'fî'nin (ö. 128/746) Hz. Ömer'den rivâyet ettiği bir diğer hadiste bu minvalde olup bu hadis meşhur haberle muvafıktır.[118]

Hanbelîler'e göre mest üzerine mesh ruhsatını kullanmak yıkamaktan daha efdal olup buna "Allah ruhsatların kullanılmasını sever"[119] ve "Allah Rasulü iki şey arasında muhayyer bırakıldığında kolay olanı tercih ederdi."[120] hadislerini gerekçe gösterirler.[121] Avf b. Mâlik el-Eşcai'den (ö. 73/692) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber Tebük gazvesinde mukim için bir gün bir gece, yolcuya üç gün üç gece meshetmesini emretmiştir.[122] İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) mesh konusunda en değerli (ecved) rivâyetin bu olduğunu, zira Hz. Peygamber'in en son gazvesinde gerçekleştiğini, diğer rivâyetlerin güçlü olmadığını ileri sürer.[123]

Mâlikî mezhebine göre yolcu ve mukîm için mest üzerine meshin belli bir süresi bulunmamaktadır. Bu aynı zamanda Medine ehlinin de görüşüdür.[124] Sahabeden Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), tabi'înden Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Evzâî de (ö. 157/774) bu

[115] Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, I/7; İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/209.
[116] Müslim, *es-Sahih*, "Tahâret", 85; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "Tahâret", 71; İbn Mace, *es-Sünen*, "Mesh", 1.
[117] Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/7.
[118] Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/8.
[119] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/108.
[120] Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 80; Müslim, *es-Sahih*, "Fezâil", 77,78.
[121] İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/207.
[122] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/422; İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/210.
[123] İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/210.
[124] Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl li-Muhtasar-ı Halîl*, 1/467; İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1259.

görüştedir.[125] İmam Şâfiî'nin Bağdat'ta iken ilk görüşü de bu yönde olup[126] ayaktan çıkarılmadığı ya da cünüplük durumu olmadığı sürece mestler üzerine mesh yapılabilir. Ancak, mestlerini haftada bir çıkarıp ayaklarını yıkaması menduptur.[127] Hz. Ömer, önceleri bu görüşte iken, vakit tahdidinde bulunan hadisler kendisine ulaşınca bu görüşünden dönmüştür.[128]

Muhammed eş-Şeybânî "el-Hücce" isimli eserinde Medine Ehli'ne göre yolcunun mestlerin üzerine mesh etmesi hakkında süre sınırı olmadığını mukim için ise ehl-i Medine'nin ihtilaf ettiğini ve bu konuda iki görüş geldiğini; ilkinde meshin ruhsat hüküm olduğundan dolayı mukimin mesh edemeyeceğini, İmam Mâlik'in de bu görüşte olduğunu, ikinci görüşün ise yolcu ve mukimin mesh edebileceği ve bu konuda herhangi bir süre sınırının olmadığı şeklindedir. Muhammed eş-Şeybânî, İmam Mâlik'in hayatının bir döneminde bu görüşte olduğunu (mukimin mesh edebileceği) fakat daha sonra bu görüşünden döndüğünü ve mukimin mesh edemeyeceği görüşünde olduğunu ifade etmiştir.[129] Dolayısıyla İmam Mâlik'e göre mesh etmek yolcu için caiz mukim için caiz değildir.[130] Çünkü bu durum abdest âyeti[131] gelmeden önce olan bir uygulama idi ve abdest âyetinde ise mutlak olarak ayakların yıkanması emredilmektedir. Binaenaleyh abdest âyeti ile bu uygulama nesh olmuştur.[132]

İbnu'l-Kassâr (ö. 397/1007) ise eserinde İmam Mâlik'ten mestler üzerine meshle ilgili farklı rivâyetler gelse de onun bu konuda en sahih olan görüşünün yolcu ve mukim için mest üzerine meshte -cünüp olmadığı ya da mesti ayağından çıkarmadığı sürece- süre sınırı olmadığı yönünde olduğunu belirtir.[133]

---

125 İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/365; Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 1/294.

126 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1259. İmam Şâfiî Bağdat'ta iken bu görüşte olup daha sonra bu görüşünden dönmüştür. Bk. Muhammed b. Nasr Mervezî, *İhtilâfu'l-fukahâ*, thk. Muhammed Nasır Hakîm (Riyad: Ezvâu's-selef, 1420), 150.

127 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, 1/334-335.

128 Hafîf, *Esbâbü iḫtilâfi'l-fuḳahâ'*, 30.

129 Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Hücce 'alâ ehl-i Medine*, thk. Mehdi Hasan el-Kîlânî (Beyrut: Âlemi'l-kütüb, 1403), 1/23, 24.

130 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/25; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 1/7.

131 Mâide, 5/6.

132 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/25.

133 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1259.

Müteahhirûn Mâlikî alimleri ise yolcu ve mukim için herhangi bir süre sınırının olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlara göre âyette geçen yıkama emri[134] mesti olmayanlara yöneliktir. Mesh etme ruhsatı ise mest kullananlara yöneliktir. Yolcu olanlara gelince Hz. Peygamber'in seferde mesh ettiğine dair birçok sahih hadis mevcuttur.[135] Buna göre mest üzerine mesh için gerekli olan bir zaman sınırı yoktur.[136] Ancak Cumâ günü Cumâ namazı için mesti çıkarmak menduptur.[137]

Mâlikîlerin delili Übeyy b. İmâre'den gelen şu hadistir: Übeyy b. İmâre: "Yâ Rasûlallâh! Mest üzerine mesh edeyim mi?" diye sorar. Allah Rasûlü "Evet" der. O, "Bir gün mü?" diye sorar, Allah Rasûlü yine "Evet" der. O, "Ya iki gün?" der, Allah Rasûlü yine "Evet" der. O, "Peki üç gün?" der, Allah Rasûlü -yediye ulaşana kadar- "Evet" der ve sonra "İhtiyacın kadar mesh et!"[138] buyurur. Ne var ki, İbn Rüşd'e (ö. 595/1198) göre, Übeyy hadisinin sağlam bir isnadı olmadığı için, Hz. Ali'den gelen "mukim bir gün bir gece, yolcu üç gün üç gece mesheder" sahih hadisini iptal edecek güçte değildir. Ayrıca Safvan b. 'Assâl; Hz. Peygamber ile seferde iken cünüplük dışında (uyku, büyük ve küçük abdest durumları müstesna) üç gün üç gece mestlerini çıkartmamakla emrolunduklarını rivâyet etmiştir. Bu yüzden İbn Rüşd'e göre Hz. Ali ve Safvan hadisleri ile amel etmek gerekir.[139]

Mâlikîlerin diğer bir delili Hz. Ömer ve Enes b. Mâlik'den rivâyetle gelen "ayaklarını temiz olarak mestine sokunca üzerlerini mesh et. Onları çıkarıncaya veya cünüp oluncaya kadar onlarla namazını kıl"[140] hadisidir. Bu durum herhangi bir vakit belirlemeden anılan iki durum ortaya çıkmadıkça meshin mübah olduğunu gösterir.[141]

Atâ b. Yesar (ö.103/721) Hz. Peygamber'in eşi Meymune'ye her saat/her zaman mestlere mesh edilir mi diye sormuş, o da bir vakit belir-

134 Mâide, 5/6.
135 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/25.
136 Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-şerhi'l-kebîr*, 1/142.
137 Hâcce, *Fıkhu'l-ibâdât 'alâ mezhebi'l-Mâlikî*, 76; Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, 1/142.
138 Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Cevher en-Neki' (Haydarâbad: Maârifü'n-nizâmiyye, 1344), 1/419 (H.no:1326). Başka rivâyetler için bk. İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1264; İbn Kudâme, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/209.
139 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l- muktesid*, 1/28; Osman Şahin, *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri* (Samsun: Ceylan Ofset, 2009), 194.
140 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Tahâret", 42.
141 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1260.

lemeden "evet" cevabı vermiştir.[142] Öte yandan "tahâret halinde mestleri giydiğinde üzerlerine mesh et" vb. hadisler vakit tayin etmeden mutlak olarak gelmiştir.[143]

Huzeyme b. Sabit, Rasulüllah'ın 'yolcu üç gün üç gece, mukim ise bir gün bir gece mesh eder'[144] buyurduğuna dair hadiste "vallahi biz artırmasını isteseydik bize artıracaktı" ifadesi de vardır. Sahabenin Hz. Peygamber'in bilgisinden emin olmadan onun adına beyanda bulunması caiz değildir. Hal böyle olunca sahabe o bilgiye vakıf demektir.[145]

Ukbe b. Âmir (ö. 58/678) Medine'ye gelip Cumâ günü ayağında mestleri olduğu halde Hz. Ömer'in huzuruna girdiğinde Hz. Ömer ona "ne zamandan beri giyiyorsun veya mesh ediyorsun" diye sormuş, o da "cumadan bu cumaya kadar" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ukbe b. Âmir'e "sünnete uygun hareket ettin" demiştir. Sahabi sünnet lafzını mutlak olarak kullandığında Hz. Peygamber'in sünnetini kasdetmiştir.[146]

Diğer yandan İbnü'l-Kassâr'a göre mukim ve yolcuya zaman tahdidinde bulunan rivâyetler genel olarak sahih olmadığı gibi, içerisinde ta'n edilen raviler bulunmaktadır. Bu rivâyetleri tahdid için değil duruma göre söylenmiş sözler olarak anlamak da mümkündür.[147]

Malikiler'in yolcu ve mukim için mestler üzerine mesh konusunda süre sınırı olmaması yönündeki hükme, ilgili nasların umum ve mutlağından hareket ederek ulaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda onlar, abdest âyetinde geçen "yıkama" emrinin mesti olmayanlara yönelik olduğunu, konu ile ilgili gelen sahih hadislerde ise meshin süresi ile ilgili herhangi bir zaman tahdidinin bulunmadığını, zaman sınırlaması olan rivayetlerin ise bir kısmının sahih görülmediğini bazılarının ise duruma (hâle) göre söylenmiş ifadeler olarak yorumlanması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Sonuç

Bu araştırmanın konusu İmam Mâlik'in/Mâlikîlerin hadesten taharet ile ilgili bir takım seçili örnekler üzerinden üç mezhep başta olmak üzere cumhura muhalefet ettiği/ettikleri özgün görüşlerin tespit ve tahlil edilmesi, amacı ise sayılı örnek üzerinde de olsa bu mezhebin fürûatına

142 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1260, 1261.
143 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1261.
144 Müslim, *es-Sahih*, "Tahâret", 85; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, "Tahâret", 71.
145 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1261,1262.
146 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1264, 1265.
147 İbnü'l-Kassâr, *'Uyûnu'l-edille fî mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*, 3/1267, 1268.

yön veren gerekçelerin ortaya konulmasıdır. Buna göre ele aldığımız altı meselede gerek İmam Mâlik'in gerekse onu takip eden Mâlikîlerin görüş ve gerekçeleri aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Mutad olarak ön ve arkadan çıkan şeylerin abdesti bozacağı konusunda cumhurla birleşen Mâlikîler, ön ve arka yoldan nadiren çıkan devamlı idrar gelmesi –ki böyle durum nadiren yaşanır-, mezi ve istihaze kanı gelmesi, taş, kıl kurdu, solucan gibi şeylerin, cumhurun aksine, abdesti bozmayacağına kaildirler. Bu konuda onlar "…*sizden biriniz ayak yolundan gelmişse*…" âyetini mutad ve maruf olan şeylerden kinaye olarak değerlendirmiş ve işaretin delaletiyle mutad olmayan şeylerin abdesti bozmayacağına kail olmuşlardır. Bunun yanında onlar ref'u'l-harac/zorluğu giderme ilkesinden ve istıshab (beraati zimmme) delilinden de yararlanmışlardır.

Abdest ve gusülde yıkama işlemine gelince cumhura göre yıkama yıkanacak yerin üzerinden suyun akıtılması ile gerçekleşirken, Mâlikîlere göre ise yıkamak suyun döküldüğü şeyin üzerini el ile ovalayarak ancak gerçekleşir. Bu konuda Mâlikîler yıkamanın örfi anlamı yanında Hz. Peygamber'in; "Her kılın altında cünüplük vardır. Saçı/kılı yıkayın ve teni temizleyin" hadisindeki iyice yıkayın anlamına gelen "inkâ" lafzı ile bu yönde Hz. Peygamber'in ısrarını da dikkate almışlardır.

Abdest alırken ilgili âyet gereği başın mesh edilmesi farz olmakla birlikte ne miktarının mesh edileceği ihtilaf konusu olmuştur. Üç mezhebin dahil olduğu cumhura göre –miktarlar farklı olsa da- başın bir kısmını mesh etmek farz/vacip iken Mâlikîlere göre ise sarkan saçlar ve şakaklar-daki tüylere varıncaya kadar başın tamamını kaplayacak şekilde mesh etmek vaciptir. Hatta İmam Mâlik'e göre başın bir bölümünün mesh edilmesi halinde kılınan namazın iade edilmesi gerekmektedir. Mâlikîler bu konuda Hz. Peygamber'in abdestini tarif edenlerin kaplama mesh yapmalarını esas almış, ayrıca ilgili âyetteki "bâ" harfini te'kit ifade eden zâid harf olarak değerlendirmiştir. Üstelik âyette geçen "baş" kelimesini "bâ" harfinin te'kit manasına uygun düşecek şekilde bütünün ismi olduğu yönünde te'vil ederek onun delilsiz bölünemeyeceği fikrinden de hareket etmişlerdir.

Üzerinde teyemmüm yapılabilecek şeyler konusunda ilgili âyette "temiz yeryüzü" ifadesi geçmekte buna göre cumhur –bazı farklılıklarla beraber- temiz toprak ve türevleri üzerinde teyemmüm edileceğine kail olmuşlardır. İmam Mâlik ve Mâlikîler de bu görüşlere katılmakla birlikte

ayrıca kar üzerinde de teyemmüm edilebileceğini ileri sürmüşledir. Onlara göre ilgili âyet lafzı lügat yönünden toprak cinsi olan yeryüzünü ifade etmenin yanında yeryüzünde mevcut ve ona bitişik olan maden ve kar gibi şeyleri de içermektedir. Ayrıca onlara göre Hz. Peygamber'in; "Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı" hadisinin mutlak ifadesi yeryüzü ve üzerindeki şeyleri kapsar niteliktedir. Bu konuda Mâlikîler "yeryüzü bana mescit kılındı ve onun toprağı bana temiz kılındı" şeklinde yeryüzünü "toprak" olarak kaydeden hadisi mutlaka hamlederek âyetteki lafzın kapsamını genişletmişlerdir.

Abdest ve teyemmüm için su ve toprak vb. şeyler bulamayan kimsenin namaz sorumluluğu konusunda cumhur arasında bazı ihtilaflarla birlikte o kişinin abdestsiz farz namazı kılacağı görüşü hâkim olmuş, imkân olursa vakit içinde namazı iade edeceği, yoksa sonra kaza edeceği yönünde görüş de ağırlık kazanmıştır. Mâlikîlere gelince farklı görüşler olmakla birlikte İmam Mâlik'in mezhepte kabul gören görüşü o kişinin namazdan ve kazasından muaf olduğu yönündedir. Mâlikîler bu konuda namazı emreden genel nasları dikkate alan cumhurun aksine meseleyi taharetten aciz olup namazdan muaf olan hayızlı kadına kıyasla bu sonuca varmışlardır. Bunun yanında istishab (beraat-i zimme) delilini ve Hz. Peygamber'in; "Temizleyici olmadan Allah namazı kabul etmez" hadisini de delil almışlardır. Mâlikîlere göre bu hadis uyarınca abdestsiz namaz olmayacağı için abdest ve teyemmüm alamayandan namazında düşmesi gerekir.

Mest üzerine meshin süresi konusuna gelince, ilgili hadisi esas alan cumhura göre meshin süresi, mukim kimse için bir gün bir gece, yolcu için ise üç gün üç gecedir. Cumhur bu konuda bu minvalde bazı sahabilerden rivâyeti dikkate almıştır. Mâlikî mezhebine göre ise –farklı görüş ve izahlar nakledilmekle beraber- mezhepte kabul gören görüş yolcu ve mukim için mest üzerine meshin belli bir süresi olmadığı yönündedir. Onlara göre sadece mest çıkarıldığında veya gusül gerektiğinde çıkarılması lazımdır. Bu konuda onlar ister yolcu olsun ister mukim olsun mestin üç günden fazla veya süresiz kullanılabileceği yönündeki rivâyetleri delil almışlar ve bir ve üç sınırı koyan rivâyetlerin genel olmadığını, duruma göre söylendiğini ileri sürmüşler, zaman tahdidinde bulunan rivâyetlerin genel olarak sıhhat problemi olduğunu da savunmuşlardır.

Sonuç itibarı ile mevcut görüşleri ve verilen hükümlerin tahlil edilmesi neticesinde İmam Mâlik ve onun görüşlerine katılıp gerekçelendiren Mâlikî fakihlerin

hüküm istinbâtında nakil ve reyi dengeli bir şekilde kullandıkları, lafzın delalet/kapsam alanını geniş, genel ve esnek tutarak kolaylık prensibini önceledikleri, kıyas, istishab vb. delilleri kullanmak suretiyle reful haraç/zorluğun ortadan kaldırılması genel ilkesinden hareket ettikleri tespit edilmiştir. Yine onların genel olarak salt reyle değil nasların umumundan veya mutlaklığından hareket ettikleri, görüşlere aykırı özel nasları mutlaka usule ait bir yöntemle tevil ettikleri, cerh ve ta'dil yoluna başvurdukları, hakkında kat'î nas olmayan ve içtihada açık olan noktalarda ise daha ziyade zaruret ve kolaylık prensiplerini ilke edinerek bu doğrultuda hükme vardıkları görülmektedir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. şrh. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire, 1369.

Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *'Uyûnu'l-mesâil*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430.

Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-İşrâf 'ala Nüketi mesâili'l-hilâf*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.

Bayraktutar, Muammer. *İmam Şâfiî'de Lafza Bağlı Hadis/Sünnet Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, ts.

Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Cevher en-Neki'. Haydarâbad: Maârifü'n-nizâmiyye, 1344.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cûfî. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Beğâ. Matbaatü'l-Hindiye, ts.

Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tâcu'l-luga ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-ilm, 1407.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Mâlikî Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Endülüs'te Re'y-Hadis Mücadelesi". *İslâmiyât* 7/3 (2004), 59-74.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 28/79-94.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, ts.

Ebu Zehrâ, Muhammed. *Mâlik: Hayatuhu ve 'asruhu-ârâuhû ve fıkhuhû*. Beyrut: Daru'l Fikri'l Arabi, 1952.

Erdem, Mehmet. "'Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış'". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (Nisan 2006), 73-106.

Hâcce, Kevkeb 'Ubeyd. *Fıkhu'l-ibâdât 'alâ Mezhebi'l-Mâlikî*. Dımeşk, 1986.

Haçkalı, Abdurrahman. "'Ehl-i Hadis- Ehl-i Re'y Ayrışması Fıkhî mi, İtikâdî mi?'" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 59-68.

Hafîf, Ali. *Esbâbü iḫtilâfi'l-fuḳahâ'*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1996.

Hallâf, Abdülvehhâb. *Hulâsatu't-teşrî'il-İslâmî*. Kahire: Matbaatu'n-Nasr, 7. Basım, 1956.

Haraşî, Ebû Abdillah Muhammed. *Şerhu 'ala Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru's-sadr, ts.

Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed er-Ru'aynî. *Mevâhibü'l-celîl şerhi Muhtasari Halîl*. Beyrut: Daru'l-fikr, 1412.
İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-Câmi li-mezâhibi fukâhai'l-emsâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavvıd. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.
İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullâh en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Salim Muhammed, Muhammed Ali. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421.
İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-Kâfî fî fıkhi ehli'l-Medineti'l-Mâlikî*. Beyrut: Dâru'l-Kürtübi'l-İlmiyye, 1992.
İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah en-Nemerî. *İhtilafu akvâli Mâlik ve ashabih*. thk. Hamit Muhammed. Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1437.
İbn Abidîn, Muhammed Emîn. *Reddu'l-muhtâr 'alâ Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1412.
İbn 'Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr el-Mâlikî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire, 1377.
İbn Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mukaddime*. nşr. Ali Abdülvâhid Vâfî Kahire. 1951.
İbn Hazm, Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî el-Kurtubî. *el-Muhalla bi'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
İbn Kudâme, Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. Mektebetü'l-Kâhire, 1388.
İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârif*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.
İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Dâru İhyâi't-Turâsi'l 'Arabî, 1975.
İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
İbn Rüşd el-Cedd, Ebu'l-velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsîl*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1984.
İbn Rüşd el-Hafîd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l- muktesid*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1425.
İbnü'l-Cellâb, İbn Kâsım Ubeydullah b. Hüseyin b. Hasan. *et-Tefri'*. Daru'l-garbi'l-İslamiyye, ts.
İbnü'l-Hacîb, Cemâlüddîn b. Ömer. *Câmi'u'l-ümmehât*. Beyrut, 2000.
İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamîd. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2009.
İbnü'l-Kassâr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *'Uyûnu'l-edille fî Mesâili'l-hilâf beyne'l-emsâr*. thk. Abdülhamid b. Sa'id b. Nâsır. Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1426.
İliş, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî. *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari'l-Halîl*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1989.
Karâfî, Ahmed b. İdris. *Envarü'l-burûk fi Enva'il-furûk*, ts.
Karâfî, Ahmed b. İdris. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Hacı. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmi, 1413.
Karaman, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku 1 (Giriş ve Amme Hukuku)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, ts.
Kâsânî, Ala'uddin Ebîbekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fî Tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406.
Kaya, Eyyub Said Kaya. "'Mâlikî Mezhebi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003. 27/519-535.
Kılıçer, Esad. "'Büyük İslam Bilginlerinden İmam Mâlik b. Enes'". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 8/80-81 (1969), 26-28.
Koçak, Muhsin vd. *İslam Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
Koşum, Adnan. "'Akıl (Re'y)- Nakil (Eser/Hadis) Ayrışmasının Fıkhî Boyutları'". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 88-97.

Lahmî, Ali b. Muhammed er-Rab'î. *et-Tebsıra*. thk. Ahmed Abdülkerim Necip. Katar: Vizâratu'l-evkâf, 1432.
Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Beşar Avvâd Ma'rûf, Muhammed Ahmed Halil. Müessesetü'r-Risâle, 1993.
Merginânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, ts.
Mervezî, Muhammed b. Nasr. *İhtilâfu'l-fukahâ*. thk. Muhammed Nasır Hakîm. Riyad: Ezvâu's-selef, 1420.
Mevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım. *et-Tac ve'l-İklîl li-Muhtasar-ı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'il-'ilmiyye, 1416.
Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *es-Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, ts.
Nefrâvî, Ahmed b. Ganîm b. Sâlim. *el-Fevâkihu'd-devânî 'âlâ Risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayrevanî*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu'*. Daru 'alemi'l-kütüb, 1423.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdâtü't-tâlibîn*. Daru 'alemi'l-kütüb, 1423.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Sahîh-i Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1392.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luġāt*. nşr. Göttingen. Kahire, 1. Basım, 1927.
Öğüt, Salim. "'Ehl-i Hadis'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/509-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
Özdemir, Recep. *İmam Mâlik ve Metodolojisi*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2017.
Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
Sahnûn, Ebû Said Abdusselam b. Said b. Habib et-Tenûhî. *el-Müdevvene fî fürû'i'l Mâlikiyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415.
Sâyis, Muhammed - Şeltût, Mahmûd. *Mukârenetü'l-mezâhib fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1976.
Serahsî, Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1406.
Şâfiî, Muhammed b. İdris b. Abbas. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-mârife, 1410.
Şahin, Osman. *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri*. Samsun: Ceylan Ofset, 2009.
Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât fî Usûli'ş-şerîa*. nşr. Abdullah Dıraz. Beyrut, ts.
Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. (İbn Hazm, el-Faşl içinde-Hancî neşri) Mısır, 1899.
Şener, Abdulkadir. "Abdest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî. *Neylü'l-evtâr fî Ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr şerh-i Münteka'l-ahbâr*. Kâhire: Metebetü Dâru't-Turâs, ts.
Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Hücce 'alâ Ehl-i Medine*. thk. Mehdi Hasan el-Kîlânî. Beyrut: Âlemi'l-kütüb, 1403.
Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâmi'ş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1431.
Şirbinî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Lübnan: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1415.
Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetu't-Tahtâvî 'alâ merâki'l-felâh şerhu Nûru'l-îzâh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418.
Tekin, Abdülkadir. *Süfyan es-Sevrî ve Fıkıh İlmindeki Yeri*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.

Tekin, Abdülkadir. "'Süfyan es-Sevrî'nin Fıkıhçılığı'". *Amasya İlahiyat Dergisi* 5 (2015), 115-143.
Tettâî, Şemseddin Muhammed b. İbrahim. *Cevâhiru'd-dürer fî halli elfâzi'l-Muhtasar*. thk. Nuri Hasan Hâmid Müsellâtî. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1435.
Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İzzet 'Ubeyd ed-Du'âs. Humus: Mektebetü dâru'd-da've, 1385.
Zehebi, Şemsseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Mecdi Seyyid Emin, Abbas Guneym. Katar: 2003, ts.
Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li-dirâseti'ş-şerî'ati'l-islâmiyye*. Dımeşk: Müessesetü'r-risâle, 1426.
Zeyle'î, Cemalüddin Ebû Muhammed b. Abdillah b. Yûsuf el-Hanefî. *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şâban. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1415.
Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhû*. Dımeşk: Darü'l-fikr, 1433.

❁ ❁ ❁